वेदपिदोविदुरिति" । पूर्वेद्युरेव निशीथे जयन्तीयोग यत्यां विद्धाधिकायां पारणदिने तिथिभान्तो बहुधा संभाव्यते । अहन्युभयान्तएकतरान्तोवा, रात्रावेकतरान्त उभयान्तोवेति । तेषु चतुर्षु भेदेषु निर्णयः स्मर्यते "तिथिर्ऋक्षयोर्यदा च्छेदोनक्षत्रान्तमथापि वा । अर्द्धरात्रेऽपि वा कुर्यात् पारणञ्च परेऽहनीति" । दिवसे यद्युभयान्तस्तदा पारणमिति सुखग्रः कल्पः । नक्षत्रान्तमित्यनेनैकतरान्तत्वं विवक्षितम् । सोऽयमनुकल्पः । यदि रात्रौ निशीथादर्वागुभयान्त एकतरान्तो वा भवति तदा दिवसे मुख्यानुकल्पयोरुभयोरप्यसंभावाद्रात्रौ पारणस्य निषिद्धत्वाच्चार्थात्तत्राप्युपवासप्राप्तौ पारणस्य प्रतिप्रसवः क्रियते "अर्द्धरात्रेऽपि वा कुर्यादिति" । ननु पारणेऽष्टम्यन्तस्य प्रतीक्षणीयत्वेऽपि रोहिण्यन्तो न प्रतीक्षणीयः "याः काश्चित्तिथयः प्रोक्ताः पुण्या नक्षत्रसंयुताः । ऋक्षान्ते पारणं कुर्याद्दिना श्रवणरोहिणीम्" इति स्मरणात् । मैवम् । "नक्षत्रञ्च चतुर्गुणमिति" प्रत्यया यस्योदाहृतत्वात् । तस्मात् "विना श्रवणरोहिणीमिति वचनं केवलनक्षत्रोपवासविषयं पूर्वोक्तानुकल्पविषयं वेत्यवगन्तव्यम् । अशक्तस्य तु तिथिनक्षत्रयोरुभयोरनुवर्त्तमानयोरपि प्रातर्देवं संपूज्य क्रियमाणं पारणं न दुष्यति । "तिथ्यन्ते वोत्सवान्ते वा व्रती कुर्वीत पारणमिति" स्मरणात् ।

तत्र निष्कृष्टार्थस्तु तेनैव कारिकाभिर्निबद्धोयथा "जयन्त्याख्यं व्रतं भिन्नं कृष्णजन्माष्टमीव्रतात् । शुद्धा च सप्तमीविद्धेत्येवं जन्माष्टमी द्विधा । सप्तमी चेन्निशीथात् प्राग्विद्धा शुद्धाऽन्यथा भवेत् । शुद्धायां नास्ति सन्देहो विद्धा च त्रिविधेष्यते । निशीथयोगः पूर्वेद्युरुत्तरेद्युर्द्वयोरुत । पूर्वैव प्रथमे पक्षे परैवोत्तरपक्षयोः । अष्टमी रोहिणीयुक्ता जयन्ती सा चतुर्विधा । शुद्धा शुद्धाधिकेत्येवं विद्धा विद्धाधिकेति च । शुद्धायामपि विद्धायां न संभाव्योत्तरा तिथिः । शुद्धाधिकायां योगः स्यादेकस्मिन्वा दिनद्वये । नैकयोगेऽस्ति सन्देहो द्वियोगे प्रथमन्दिनम् । यदा निशीथे पक्षाद्वेत्युत्तमो मध्यमोऽधमः । योगस्त्रिधापि पूर्वेद्युः संपूर्णत्वादुपोषणम् । विद्धाधिकायां प्रत्येकदिनयोगे स गृह्यताम् । द्वयोर्योगस्त्रिधाभिन्नो निशीथवृत्तिभेदतः । तद्युक्तिर्दिन एकस्मिन्नुभयोर्नोभयोरिति । एकस्मिंश्चेत्तद्दिनं स्यात् पक्षयोरन्ययोः परा । बुधे सोमे जयन्ती चेद्वारे साऽतिफलप्रदा । तिथ्यृक्षयोर्द्वयोरन्ते उत्तमं पारणं भवेत् । एकस्यान्ते मध्यमं स्यादुत्सवान्तेऽधमं स्मृतम् । यस्मिन्वर्षे जयन्त्याख्यो योगो जन्माष्टमी तदा । अन्तर्भूता जयन्त्यां स्याद्दत्तयोगप्रशस्तितः । नोपवासद्वयं कार्यमुपोष्यन्तु परं दिनम्" ।

रघुनन्दनमते तु तद्व्यवस्था यथा

"यत्रैकदिने जयन्तीलाभस्तत्रैवोपवासः । उभयदिने चेत्तदा परदिने । जयन्त्यलाभे च रोहिणीयुक्ताष्टम्याम् । उभयदिने रोहिणीयुक्ताष्टमीलाभे परदिने । रोहिण्यलाभे तु निशीथसम्बन्धिन्यामष्टम्याम् । उभयदिने निशीथसम्बन्धे तदसम्बन्धे वा परदिन इति । उपवासपरदिने तिथिनक्षत्रयोरवसाने पारणम् । यदा तु महानिशायाः पूर्वमेकतरस्यावसानमन्यतरस्य महानिशायां तदनन्तरं वा तदेकतरावसाने पारणम् । यदा महानिशायामुभयस्थितिस्तदोत्सवान्ते प्रातःपारणमिति" ।

तत्प्रमाणवाक्यानि ति० त० जन्माष्टमीतत्त्वेऽनुसन्धेयानि भावयरघुनन्दनमतयोर्युक्तत्वायुक्तत्वे सत्यपि देशविशेषवासिभिस्तत्तद्व्यवस्था आदर्त्तव्या एते च व्यवस्था स्मार्त्तैरेवादर्त्तव्या । वैष्णवैस्तु हरिभक्तिविलासाद्यनुसारिणी व्यवस्थादर्त्तव्या सा च जन्माष्टमीशब्दे दृश्या । कृष्णजन्माष्टमीशब्दोऽयत्र दर्शितकालमाधवीयव्यवस्थे उदा० द्रष्टव्यम् ।

कृष्णिका स्त्री कृष्णोवर्णो भूम्नाऽस्त्यस्य ठन् कृष्णैव संज्ञायां कन्वा । (राजसरिषा) राजसर्षपे हेमच०

कृष्णेक्षु पु० कर्म्म० । (काजला)इक्षुभेदे कान्तारेक्षौ राजनि० । तद्गुणाः इक्षुशब्दे ६०६४०उक्ताः

कृष्णोदर पुंस्त्री० कृष्णमुदरमस्य । दर्वीकरसर्पभेदे "कृष्णसर्पो महासर्पः कृष्णोदरः" इत्यादि दर्वीकरसर्पभेदौक्तौ सुश्रु० । ऋक्षिशब्दे विष्टितिः स्त्रियां जातित्वात् ङीष् ।

कृष्णोदुम्बरिका स्त्री कृष्णस्काकस्य प्रिया उदुम्बरिका । काकोदुम्बरिकायाम् राजनि०

कृष्य त्रि० कृष—कर्म्मणि अर्हार्थे क्यप् । कर्षणार्हे क्षेत्रादौ "कृष्यां दहन्नपि तनु क्षितिमिभ्यनेद्रः" रघुः

कृसर पु० कृ—सर किच्च बा० न षत्वम् । "तिलतण्डुलसम्पक्वः कृसरः सोऽभिधीयते" द० प० उक्ते तिलखण्डमिश्रिते पक्वे तण्डुले (खेचड़ी) कृतान्नभेदे स्त्री भावप्र० कृतान्नशब्दे दृश्यम्

कॄ विक्षेपे तुदा० पर० सक० सेट् । किरति अकारीत् ।